

DOS ANYS DE VIDA ASSOCIATIVA

SOTA LA PLAÇA DEL DIAMANT

PILAR FRUTOS

Des del gener del 1999 una plataforma ciutadana demana la conservació del refugi antiaeri de la plaça del Diamant, al barceloní districte de Gràcia. L'autora de l'article explica les raons de l'existència d'aquest tipus de construccions, el seu valor arqueològic i la necessitat de conservar-les i obrir-les al públic per mostrar un dels episodis més quotidians de la guerra.

Mil quatre-cents persones han firmat un manifest a favor de la conservació del refugi de la plaça del Diamant com a monument i centre d'activitats a favor de la pau. Cada vegada que algú obre els cadenats que asseguren l'accés actual al refugi els veïns s'interessen pel que s'hi fa. Cada vegada que hi ha la tapa oberta i un equip treballant, part a fora i part a dins, se'ns acosten veïns per preguntar què hi fan i també per explicar, els més grans, el que en recorden. Des dels que s'hi havien refugiat, que encara conserven el record de la por de la destrucció que venia del cel, en forma d'avions –en deien «paves»– carregats de bombes, fins els que només hi havien jugat els dies, no hem aclarit quants, més immediats després del final de la guerra, i que recorden que hi havia una font al fons d'un dels pous de ventilació, actualment reblerts de runa i que, naturalment, no hem pogut trobar durant les setmanes que hem estat documentant-lo i fent-ne el plànol. També ens han explicat que aquest refugi es comunicava amb el de la plaça de la Virreina i amb el de la plaça de la Revolució per uns túnels que no hem pogut descobrir, i que segurament són producte de la fantasia popular. Hi ha, evidentment, la fascinació pel món subterrani que sempre ha estat en el rerefons de la nostra cultura. Un món a les fosques, habitat per l'esperit dels combatents que van passar les Alberes a final de gener del 39... Sí, però també hi ha el sentiment que «allò» que hi ha «a sota» és obra dels seus pares, o dels nostres avis; o fins i tot una part de la seva pròpia vida que mai no han conegut perquè mai no van baixar a un refugi, ja fos perquè es quedaven a casa, ja fos perquè preferien

l'espai més públic i més fondo del metro de Fontana, a tres minuts d'aquí... Una obra que es va fer en col·lectivitat en un moment de perill col·lectiu. Una obra que, tot i que va comptar amb l'impuls, part del material i la supervisió de l'Ajuntament, no es va emprendre per iniciativa municipal, sinó popular. L'Ajuntament en va projectar vint-i-quatre i en va acabar divuit; la resta, fins a més de mil tres-cents, es van fer per iniciativa veïnal.

Els veïns de Gràcia van viure, la nit del 13 de febrer del 1937, l'ensurt que va representar el bombardeig naval, buscant la fàbrica Elizalde, del cuirassat italià *Amadeo di Savoia* –que el mite espanyol guerrer i victoriós va atribuir al *Canarias*, de la flota «nacional»–. Les bombes van marcar el sud-est del terme de Gràcia, i van fer comprendre al veïnat

Escaleres d'accés al refugi de la plaça del Diamant.
Foto: © J. Peñarroja.

que calia trobar la manera de protegir-se'n. I basant-se en les instruccions publicades per la Junta de Defensa Passiva, la gent va començar a cavar refugis: des dels botiguers que es van posar d'acord i amb l'ajuda d'una brúixola, pic i pala van unir les seves propietats amb un túnel que anava de carrer a carrer (i només es van desviar uns quants centímetres), fins a les juntes col·lectives de refugis que van ajuntar els esforços de diversos col·lectius de veïns que van cavar a partir dels llocs que els oferien més facilitats: patis amb espai per poder treure la terra a cabassos, però sobretot les places. És notable la superposició del mapa dels refugis amb el mapa de les associacions de festa major, i molts dels noms dels integrants d'aquestes juntes els trobem després als documents de les juntes de refugis. És pràcticament segur, encara que no en tenim sinó testimonis verbals, que algunes de les juntes de festa major dels carrers van invertir els diners que havien recollit per a la festa major del 36 –que no es va celebrar– en la construcció de refugis (en concret, la del carrer Ramón y Cajal, que va iniciar la construcció del refugi de la plaça de la Revolució). El fet és que hi havia una població avesada a reunir-se, decidir per votació i col·laborar econòmicament en una empresa col·lectiva com la festa; a partir d'aquesta capacitat dels veïns es van construir molts dels refugis col·lectius de Gràcia. Amb els mateixos sistemes de cobrament basats en el cupó setmanal i el sorteig, amb els arguments basats en la necessitat que tothom participi en una obra que és de tothom, perquè es tracta de la seguretat de tots, visitant casa per casa els veïns que es resisteixen a pagar, etc., les juntes dels re-

Interior del refugi fet durant la Guerra Civil.
Foto: © P. Frutos.

fugis tiren endavant la seva obra fins i tot quan tothom sembla cansat de tanta guerra: al final del 38 gairebé sembla que el manteniment del refugi no és només una qüestió de seguretat, sinó també un motiu per mantenir la població —o els que queden— unida al voltant d'una obra col·lectiva.

En l'àmbit de Gràcia els refugis particulars són difícils de visitar; molts han desaparegut engolits pels pàrquings dels edificis de nova construcció. En canvi, el subsòl de les places públiques conserva encara aquestes construccions, fins que algú decideixi que s'hi ha de fer un aparcament. El fet és que el primer de caure va ser el refugi que hi havia a la plaça del Sol, fet amb una tecnologia diferent de la dels refugis veïnals, perquè era d'iniciativa municipal i es va basar en la tècnica de la placa de formigó armat, que estava pràcticament arran de sòl. Era la tècnica que s'utilitzava per als locals públics, com ara els teatres. Els tècnics municipals el van dissenyar pensant que quan la guerra s'acabés es podria convertir en un local de banys públics. Però el van tancar, com tots els altres, i el van enderrocar quan va semblar que la necessitat d'encabir els cotxes era prioritària. També va caure el refugi de la plaça de la Revolució, el juliol del 1994. Quan el vam visitar, ens semblava respirar el mateix aire que la gent que hi va passar hores angoixoses. Era un refugi molt

ben mantingut, amb les parets i el sostre emblanquinats, i diversos detalls, com els wàters, que havien de fer més passadora l'estona d'obligat enclaustrament sota terra. Però actualment només en queda una part d'una galeria i la sala de cures, un espai una mica més ampli, amb el sostre suportat amb bigues i revoltos.

Per això, quan va córrer la veu que també es volia fer un aparcament sota la plaça del Diamant, hi va haver una mobilització popular que, com no podia ser altrament a Gràcia, va constituir una plataforma (26 de gener del 1999). Després de mesos de demanar-ho, finalment el districte municipal el va obrir per examinar-ne l'estat de conservació, i va autoritzar que un grup d'arqueòlegs hi entrés per documentar-lo, fotografiar-lo i fer-ne el plànol, per a la qual cosa vam comptar amb l'ajuda inestimable d'un grup d'espeleòlegs veïns del barri, amb clinòmetres i tecnologia actual. El fet és que en un refugi com aquest s'hi pot fer feina d'arqueòleg: hi ha un seguit d'indicis materials, evidentment més recents que els que solen ser objecte de l'arqueologia antiga o medieval, però igualment interessants: els indicis de gasa assenyalen el lloc que presumiblement era la infermeria; una resta de diari sobre un banc ens indica que, tot i el dramatisme de la situació, algú no es va voler embrutar els pantalons o la faldilla; diverses restes de llunes, coberts i cassoles esmicolades indiquen que, fos per no deixar la feina, fos per cobrir-se dels bombardeigs, algú hi va baixar repetidament a menjar. I per si tot això fos poc, la construcció mateixa està plena d'interès i planteja tot d'interrogants. Per què es donen determinats canvis de direcció dels túnels? Un cop feta la zigzaga inicial destinada a evitar la possible metralla que entrés per la porta, per què més canvis? Quina relació manté la volta de maó amb la roca que recobreix? La mateixa volta té l'interès de mostrar una tècnica que actualment hi ha pocs paletes que dominin; amb l'avantatge que es pot examinar directament la construcció perquè els totxos no han estat emblanquinats en cap punt, i res no dissimula la disposició dels materials. Totxos en general massissos, posats de cantell, excepte en alguns indrets on estan posats de pla. En alguns llocs es poden veure recomptes de material, fets amb llapis o amb marques al ciment. En conjunt, el refugi de la plaça del Dia-

mant continua parlant d'una època difícil que la població va afrontar amb un esforç col·lectiu: tothom que tingués una estona era bo per anar a picar, a treure terra amb cabassos, a recuperar totxos dels convents cremats o a fer les feines més senzilles. Però el refugi ens mostra també una feina més complexa, més exclusiva d'homes d'ofici, que és la de colocació dels totxos recobrint les parets i el sostre. Una feina especialment interessant en els punts on es pot veure la relació entre la roca excavada i els totxos. Hi ha un final de galeria on es veu clarament la volta exempta, d'una sola filada, que s'aguanta sola, només pels dos totxos dels extrems. Un pam més endins hi ha una cinta de reble que uneix la volta al sostre de roca. El dubte és si aquest reble es posava només de tant en tant, o si el buit entre la volta i la roca s'havia anat reblint regularment tot al llarg de les galeries. És un dubte que no podem respondre en l'estat actual de la recerca.

El conjunt d'aquest refugi és representatiu d'una munió dels que es van fer a tot Barcelona, però d'una manera especial als barris on la vida associativa era més activa (Gràcia, Poble-sec, Poblenou, el Clot...). És una construcció de guerra autèntica, un testimoni del passat que la gent del barri sent com a propi. Per això la plataforma va iniciar la campanya ciutadana «Recuperem la memòria històrica, salvem el refugi de la plaça del Diamant» i va començar a recollir signatures aprofitant tots els moments de reunió popular, especialment la festa major del 1999.

La plataforma es proposa salvar el refugi de la plaça del Diamant i convertir-lo en el nucli d'un Centre Actiu per la Pau, que sigui una eina didàctica per treballar per la pau i la resolució dels conflictes, gestionat pel mateix moviment associatiu de Gràcia, on es puguin trobar punts de confluència entre la història passada i el present, i espera trobar una forma de col·laboració amb les institucions que permeti alhora la conservació i l'obertura al públic del refugi, tractat com un bé arqueològic i patrimonial, i el manteniment d'un espai annex o relacionat amb aquest, dedicat a treballar per la pau.

Pilar Frutos

Historiadora i membre de la Plataforma per a la conservació del refugi de la plaça del Diamant